

КОЛТЫ ЯК ЧАСТКА ЎРАЧЫСТАГА ЮВЕЛІРНАГА ЎБРАННЯ ЖАНЧЫН НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ XII – XIII СТСТ.

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

У літаратуры ёсць сведчанні пра знойзеныя ў паўднёва-заходняй частцы вішчынскага гарадзішча рэшткі майстэрні ювеліра [18, с. 139]: абломкі гліняных трубак ад соплаў кавальскага горна або домніцы, гліняная лыжачка з застылай бронзай, невялікае кавадла, свінцовыя палоскі, матрыцы для вырабу крыжападобных прывесак, раснаў, колтаў з выявамі грыфонаў, вырабы з каляровых і каштоўных металаў. Цікавасць уяўляюць знаходкі трох відаў матрыц [19, с. 12]. Так, у 1979 г. была знойдзена жалезная бляшка з проразцю стылізаванага дрэва (або крына) з дзвюма парамі выгнутых, сіметрычна размешчаных галінак. Э. Загарульскі выказаў меркаванне, што гэтая матрыца прызначалася для адціскання бляшак расны. Проразі і давалі лункі пад эмаль. Калі гэта сапраўды так, то на гарадзішчы, магчыма, існавала вытворчасць перагародчатых эмалей [20; 18, с. 140].

З развіццём ювелірных тэхнік ціснення, скані і зярнення ў сярэдзіне XII ст. у моду ўвайшлі лёгкія і вытанчаныя сярэбраныя колты, упрыгожаныя чарненнем, якія дапоўнілі залатое ўбранне заможнай жанчыны. Да такіх упрыгажэнняў адносяцца два сярэбраныя колты з вішчынскага скарбу.

Колт з ажурнай аблямоўкай мае форму лёгкага авала, блізкага да круга. Яго шырыня 46 мм, вышыня 36 мм. Каля асновы вырабу ёсць круглая скрыначка для духмяных рэчываў, на якой замацаваны ўстаўкі з выявамі. Ад скрыначкі адыходзяць дровяныя праменьчыкі, злучаныя агульным вонкавым абручом у ажурную аблямоўку колта. З бакоў скрыначкі прыпаяны дзве пласціны, злучаныя паміж сабой трэцяй. Абедзве пласціны ўпрыгожаны вітым дротам, а зверху злучаны агульным стрыжнем з вялікай колькасцю нанізаных на яго найдрабнейшых колцаў. На канцах стрыжня ёсць мацаванне з дужкай.

Устаўка колта з аднаго боку дэкаравана выявамі дзвюх птушак і крына на чарнёным фоне. Галовы птушак павернуты адна да адной. Дэталі выявы майстар удакладніў разцом. Адваротны бок колта ўпрыгожаны ўстаўкай з выявай лілепадобнай галінкі, па баках абкружанай чарнёнымі геаметрычнымі рысамі ў выглядзе дужак.

Выявы на ўстаўках выкананы метадам штампавання (ціснення) на матрыцах [13, с. 135]. Тэхніка чарнення, якую выкарыстаў майстар, уяўляе пакрыццё вырабу спецыяльным саставам чорнага матавага колеру. Практычна ўсе часткі колта аздоблены сканню.

Згодна з тыпалогіяй Т. Макаравай, па характары аправы чарнёныя колты можна падзяліць на чатыры тыпы: першы – колты з аблямоўкай з дробных шарыкаў (імітацыя жамчужнага аздаблення); другі – колты з аблямоўкай з буйных шарыкаў; трэці – колты з ажурнай аблямоўкай і сканню; чацвёрты – колты з шматпрамянёвай аблямоўкай [11, с. 49]. Кожны з гэтых тыпаў падзяляецца на падтыпы паводле характару дэкору і адрозненняў у сюжэтах. У падтып 1 уваходзяць вырабы з выявамі фантастычных жывёл, у падтып 2 – з выявамі птушак, у падтып 3 – з кампазіцыямі расліннага ці геаметрычнага паходжання. Такая класіфікацыя колтаў адлюстроўвае сапраўдную эвалюцыю іх формы і дэкору на працягу больш як двух стагоддзяў.

Сярэбраны колт з вішчынскага скарбу можна аднесці да чацвёртага тыпу – са шматпрамянёвай аблямоўкай і ўстаўкай з чарнёным арнаментом. Колты чацвёртага тыпу таксама можна падзяліць на падтыпы па сюжэтах, але ўсе гэтыя ўпрыгажэнні, незалежна ад сюжэта, утвараюць два варыянты – з чарненнем па гравіроўцы і з чарненнем фону. Вышэйзгаданы колт адносіцца да другога варыянта, і выйшаў ён, несумненна, з рук майстра высокага ўзроўню.

Колты, аналагічныя вішчынскаму, сустракаюцца часцей за ўсё ў скарбах і добра вядомыя даследчыкам. Напрыклад, колты кіеўскага скарбу 1885 г. з сядзібы Есікорскага [11, с. 62]. Падабныя ўпрыгажэнні завяршаюць эвалюцыйны рад старажытнарускіх сярэбраных колтаў з чарненнем.

У распаўсюджанні сярэбраных колтаў на тэрыторыі Старажытнай Русі назіраецца наступная заканамернасць: вырабы з устаўным шчыткам бытавалі ў Кіеве і яго найбліжэйшым наваколлі (Княжа Гара, Обухава, Пераяслаў), у сярэдзіне XII ст. з'явіліся і выкарыстоўваліся ў XIII ст. ціснёныя колты без устаўнога шчытка, аздобленыя ажурнай аблямоўкай ці ўпрыгажэннем з шарыкаў. Для іх быў тыповым дэкор у выглядзе птушак і дрэва жыцця. Такія ўпрыгажэнні былі раўнамерна распаўсюджаны на тэрыторыі паўднёвай, паўднёва-заходняй і паўднёва-усходняй Русі.

На працягу XII – XIII стст. у вырабе сярэбраных колтаў назіраюцца некаторыя змены. Больш познія колты часцей былі значна меншыя па памерах. У XIII ст. з'яўляюцца розныя віды аблямоўкі на ўпрыгажэннях. Акрамя традыцыйных буйных

шарыкаў выкарыстоўваюцца разнастайныя камбінацыі з дробных шарыкаў, тоўстага рубчастага ці тонкага плюшчанага дроту, а ў дэкоры колтаў з'яўляюцца матывы пляцёнкі і інш. [21, с. 228].

Па меркаванні Т. Макаравай, першыя ўзоры сярэбраных колтаў з чарненнем, як і залатыя з эмалямі, былі выкананы візантыйскімі майстрамі ў Кіеве. Потым майстэрні па вырабе эмалевых упрыгажэнняў функцыянавалі толькі ў буйных гарадах – Кіеве, Разані, магчыма, у Ноўгарадзе і Уладзіміры, а майстэрні сярэбранікаў – і ў невялікіх населеных пунктах. Былі яны і на тэрыторыі Беларусі, пра што сведчаць знаходкі матрыц і рэшткі майстэрняў. Матрыцы для ціснення колтаў з выявамі грыфонаў выяўлены ў Навагрудку, вёсцы Вішчын, ліцейная формачка для адліўкі паходзіць з Гародні [3, с. 35].

Сярэбраныя і выкананыя са свінцова-алавяных сплаваў колты знойдзены ў Мінску, Полацку, Гародні, Бярэсці, Навагрудку [14, с. 35; 22, с. 391]. На тэрыторыі Беларусі колты з ажурнай аблямоўкай выяўлены пры археалагічных даследаваннях Мінска і Бярэсця.

На Берасцейскім гарадзішчы ў слоі канца XI – пачатку XII ст. знойдзены білонавы колт на аснове серабра, арнаментаваны ціснёным узорам з раслінных парасткаў і крынападобных расткоў [22, с. 391]. Выраб мае форму круга з адсечаным сегментам. Па краі акружнасці напаяна ажурная аблямоўка, а па краях сегмента – вушкі, з дапамогай якіх ланцужком ці стужачкай колт мацаваўся да галаўнога ўбору. Як і ў больш каштоўных упрыгажэннях, полі корпус колта мог змяшчаць духмяныя рэчывы. Вельмі падобны выраб сустрэўся ў слоі XI ст. у Ноўгарадзе Вялікім [23, с. 108].

На тэрыторыі Мінска знойдзены два колты [1, с. 81]. Сярэбраны быў спаяны з дзвюх пласцінак з ціснёнымі выявамі птушак з павернутымі адна да адной галовамі і абкружаны ажурнай аблямоўкай. Другі адліты ў імітацыйнай форме з алавяна-свінцовага сплаву. Колт меў на вонкавым баку несапраўдназярнёны ўзор і па кромцы пласцін – буйныя пустацельны шарыкі.

Вырабы з волава ці алавяна-свінцовых сплаваў на тэрыторыі Беларусі нярэдка. З дапамогай ліцця выконваліся даступныя танныя рэчы, падобныя па форме і малюнку да ўпрыгажэнняў з каштоўных металаў. У апрацоўцы каляровых металаў і іх сплаваў ліцейная справа мела вялікае значэнне, нягледзячы на адсутнасць мясцовай сыравіннай базы. Каляровыя і выкародныя металы на тэрыторыю старажытнай Беларусі траплялі праз гандлёвыя сувязі.

Даследчыкі змяшчаюць колты з ажурнай аблямоўкай у храналагічныя рамкі 1170 – 1240 гг. [12, с. 310 – 311; 15, с. 70 – 71]. Пры параўнанні вядомых знаходак нельга не заўважыць, што яны

Зорчаты колт з вішчынскага скарбу (Рагачоўскі р-н). Другая палова XII ст. Серабро, зярненне.

маюць падобную канструкцыю і складаюцца з аднолькавых элементаў, тым не менш усе вырабы розныя, няма зусім ідэнтычных экзэмпляраў. Нават у складзе аднаго скарбу пададзеныя парамі ювелірныя вырабы адрозніваюцца адзін ад аднаго. Магчыма, выконваючы заказ, майстар не капіраваў упрыгажэнні, што значна лягчэй, паколькі не толькі ліццё, але і выкарыстанне матрыц дазвалялі ажыццявіць гэтую працу. Добрыя майстры, якія не жадалі ставіць сваю творчасць на паток, былі, верагодна, заўсёды. Але такім магло быць і патрабаванне заказчыка пра непаўторнасць кожнага ўпрыгажэння. Ёсць прыклады, калі нават парныя колты, якія належалі аднаму ўладальніку, былі не зусім аднолькавыя. Тут ужо вызначальным момантам была ці мода на непадобныя элементы галаўнога ювелірнага ўбрання, ці нейкае ўстойлівае павер'е, якое забараняла абсалютную ідэнтычнасць. Такое назіранне тычыцца не толькі колтаў з ажурнай аблямоўкай, але і іншых каштоўных упрыгажэнняў.

Зоркавы сярэбраны колт, знойдзены ў складзе вішчынскага скарбу, можна аднесці да трэцяй групы тыпалогіі Т. Макаравай. Ювелірны выраб быў вельмі пашкоджаны яшчэ ў старажытнасці: адламаны прамень, адсутнічае лунніца на адным баку, у верхняй частцы няма вушка і пятлі. Затое такі стан колта дазволіў зазірнуць унутр і зразумець яго канструкцыю і тэхніку выканання. Гэта даволі складаны ювелірны выраб, які патрабаваў ад майстра высокага прафесіяналізму ў валоданні рознымі тэхнічнымі прыёмамі.

Даследаваны колт складаецца з шасці прамянёў, што завяршаюцца на канцах пірамідкамі з пяці напаяных шарыкаў. Паверхня вырабу аздоблена сканню і зярненнем. Высокая цэнт-

ральная паўсфера ўпрыгожана чатырма сканымі колцамі. Паміж імі ўнізе выкладзены ў форме пірамыды тры дротавыя колцы. Сканныя колцы, у сваю чаргу, упрыгожаны чатырма дротавымі колцамі, якія ўтвараюць крыжыкі. У верхняй частцы паўсферы чатыры зерні ствараюць аснову, на якую прыпаяны шарык. Вакол асновы цэнтральнай паўсферы размешчаны два сканныя колцы і шэраг дротавых колцаў. Плоская лунніца абкружана сканню. Верхняя частка аздоблена дротавымі колцамі. Дужка ўяўляе колца, на якое надзета і прыпаяна па краях рагоў лунніца.

Шэсць прамянёў колта выкананы з суцэльных пласцін у форме пустацельх конусаў з адным бакавым швом. Ад канцоў прамянёў да асновы разыходзяцца шэсць сканых ліній. Прамяні аздоблены пяццю прыпаянымі сярэбранымі шарыкамі (на адным з прамянёў яны не захаваліся).

З-за адсутнасці на вонкавым баку колта паўсферы можна бачыць унутраную канструкцыю вырабу. Аснову колта складае цыліндр з сярэбранай палоскі, неспаяныя канцы якой заведзены адзін на адзін. Да цыліндра з абодвух бакоў прыпаяны цэнтральныя паўсферы, якія, магчыма, выціскаліся з пласціны. Паўсфера, такім чынам, узвышаецца на плоскай аснове.

Блізкія аналагі вішчынскаму зорчатаму колту сустракаюцца ў скарбах Кіева, Старой Разані, на гарадзішчы Княжа Гара [15].

Білонавы колт XIII ст. на сярэбранай аснове з берасцейскай калекцыі жаночых упрыгажэнняў мае больш сціплую форму, якая нагадвае пяціпрамянёвую зорку. Прамяні ювелірнага вырабу адыходзяць ад прамавугольнага палага корпуса, спаянага з дзвюх пласцін [23, с. 108].

Старажытнарускія ювеліры распрацавалі сістэму дэкору колтаў, у якой была свая колеравая гама, свае персанажы: дзевы-сірыны, грыфоны, птушкі, а таксама выявы дзявочых твараў і абліччы святых, раслінныя і геаметрычныя ўзоры.

Стылізаваныя сілуэты розных жывёл і птушак, што зберагаюць дрэва жыцця, былі папулярнымі ў дэкоры металічных вырабаў. Гэты дэкаратыўны матыў сустракаецца на колтах вішчынскага скарбу, на сярэбраным колце з Мінска. Птушкі ў геральдычным процістаянні па баках дрэва атрымалі шырокае распаўсюджанне ў візантыйскім і ўсходнеславянскім мастацтве X – XII стст. Сюжэт парных птушак па баках дрэва жыцця належыць да катэгорыі агульнасусветных: ён існаваў у старажытнасці, шырока распаўсюдзіўся ў раннесярэднявечным беларускім мастацтве, дайшоў і да нашага часу амаль ва ўсіх відах народнага мастацтва.

З'яўленне колтаў на тэрыторыі Беларусі дало штуршок для стварэння новых тыпаў параднага ювелірнага ўбрання, спрыяла распацоўцы не-

калькіх вырынтаў прывесак-раснаў, якія выконваліся з колтамі ў адным стылі.

Спіс літаратуры

1. Загорульский, Э. М. Древний Минск / Э. М. Загорульский. – Минск : Госиздат БССР, 1963. – 118 с.
2. Забелин, И. Е. Домашний быт русских цариц в XVI – XVII столетиях / И. Е. Забелин. – Новосибирск : Наука, 1992. – 240 с.
3. Кондаков, Н. П. Русские клады : исследование древностей великокняжеского периода / Н. П. Кондаков. – СПб. : Тип. Гл. упр. уделов, 1896. – 213 с.
4. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. – М. : Знак, 2003. – Т. 1. – 1419 с.
5. Седова, М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X – XV вв.) / М. В. Седова. – М. : Наука, 1981. – 195 с.
6. Березова, С. А. Так звані сережки “калачики” з колекції Музею історичных каштовностей Украіны / С. А. Березова, Л. С. Ключко // Від першовитоків до сьогодення : з історії формування колекцій музею : тематичний збірник наукових праць. – Київ, 1995. – С. 37 – 53.
7. Петренко, В. Г. Украшения Скифии VII – III вв. до н. э. / В. Г. Петренко // Свод археологических источников. – 1978. – Т. II. – С. 4 – 5.
8. Засецкая, И. П. Золотые украшения гуннской эпохи / И. П. Засецкая. – Л. : Аврора, 1975. – 78 с.
9. Лихачев, Д. С. Развитие русской литературы X – XVII вв. Эпохи и стили / Д. С. Лихачев. – Л. : Наука, 1973. – 254 с.
10. Рябцева, С. С. Древнерусский женский ювелирный убор IX – XIII вв. в контексте евразийских культурных связей (основные тенденции формирования) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. С. Рябцева. – СПб., 2001. – 24 с.
11. Макарова, Т. И. Черное дело Древней Руси / Т. И. Макарова. – М. : Наука, 1986. – 153 с.
12. Рыбаков, Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – 742 с.
13. Загорульский, Э. М. Вишинский замок XII – XIII вв. / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2004. – 159 с.
14. Дучыц, Л. У. Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. : (паводле археалагічных звестак) / Л. У. Дучыц. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 80 с.
15. Корзухина, Г. Ф. Русские клады IX – XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – 156 с.
16. Кошман, В. И. Изделия с перегородчатой эмалью на территории Беларуси / В. И. Кошман // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 2001. – № 16. – С. 13 – 137.
17. Скрипченко, Т. С. Обмен и местное производство на территории Белоруссии в XI – XIV вв. (по материалам стеклянных браслетов) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Т. С. Скрипченко. – М., 1982. – 12 с.
18. Археалогія і нумізматыка Беларусі : энцыкл. / рэдкал. : В. В. Гетаў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993. – 702 с.
19. Ваганова, А. Н. Древнерусский феодальный замок : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. Н. Ваганова. – Вильнюс, 1985. – 16 с.
20. Загорульский, Э. М. Исследования Вишинского замка / Э. М. Загорульский // Древнерусское государство и славяне. – Минск : Наука и техника, 1983. – С. 86 – 89.
21. Корзухина, Г. Ф. Киевские ювелиры накануне монгольского завоевания / Г. Ф. Корзухина // Советская археология. – М. : Наука, 1950. – № 14. – С. 217 – 235.
22. Археалогія Беларусі : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 1998 – 2001. – Т. 3 : Сярэднявеквы перыяд (IX – XIII стст.). – 2000. – 554 с.
23. Лысенко, П. Ф. Открытие Берестья / П. Ф. Лысенко. – Минск : Беларус. навука, 2007. – 181 с.

Наталля НАРКЕВІЧ,

выкладчык кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам мастацтвазнаўства Я. Сахутам.